

Жиленко І. Р.,
кандидат філологічних наук,
докторант кафедри германських мов і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ПУШКІН У ТВОРАХ МАЛОЇ ПРОЗИ РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ-ЕМІГРАНТІВ ПЕРШОЇ ХВИЛІ

Анотація. У статті обґрунтовано важливість творчості Пушкіна у складний час перебування митців поза межами батьківщини та її вплив на письменників діаспори. Окреслено жанрову палітру творів, виявлено їх художні особливості, а також виокремлено кілька груп пушкініани малої прози. Звернено увагу на маловідомі імена письменників, у творах яких чільне місце займає пушкінське слово.

Ключові слова: пушкініана, мала проза, міфологізація, еміграція, цитата, образ.

Постановка проблеми. Науковці, досліджуючи творчість письменників-емігрантів, звертають увагу на різні літературознавчі питання, серед яких важливе місце займає вивчення впливу пушкінських творів на діяльність митців зарубіжної Росії. Моральною опорою у скрутні часи в духовних пошуках усього російського зарубіжжя було ім'я О. Пушкіна. Представники різних естетичних і політичних поглядів сприймали його як головний символ російської культури, тому що воно «<...> виявилось тим центром, навколо якого могла об'єднатися уся зарубіжна Росія, залишивши позаду політичні та ідейні розбіжності», – зазначала Л. Березова [1, с. 29]. Д. Туманов також підкреслював, що еміграції був необхідний символ, потреба відчуття щось вище, що могло б над партіями поєднати емігрантів між собою й усіх їх у сукупності із втраченою батьківщиною [2, с. 170].

У російському зарубіжжі склався справжній культ Пушкіна, відбулася його міфологізація. Велику роль у цьому відіграли філософи й публіцисти С. Булгаков, В. Ільїн, А. Карташов, Д. Мережковський, Л. Шестов, П. Струве, Г. Федотов та ін. [2, с. 163]. У своїх роботах вони називали поета Пророком, вбачали у ньому живе втілення Святого Духа [3, с. 11]. Дослідники відзначають головні події, що сприяли міфологізації Пушкіна. 6 червня 1921 р. в Парижі відбувся 3'їзд національного об'єднання. Після появи празької відозви у березні 1925 р. розпочинаються щорічні Дні російської культури. І ця традиція «прижилася відразу» [4, с. 151–152]. Особливе значення мало Пушкінське свято 1937 р. – до 100-річчя загибелі поета. Безпрецедентна культурна акція відбулася тоді в 42 державах п'яти частин світу. Л. Березова зазначала, що «<...> у 231 місті світу російська діаспора святкувала День російської культури і століття Пушкіна як грандіозний ідеологічний і політичний захід» [1, с. 30]. Усі без винятку митці діаспори сказали своє слово – у доповідях, статтях, віршах, біографіях, оповіданнях. Письменники першої хвилі еміграції вступали у творчий діалог із класиком. Найбільшу кількість становили художньо-публіцистичні твори І. Буніна, Д. Мережковського, О. Ремізова, В. Ходасевича, М. Цветаєвої, І. Шмельова та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для багатьох письменників російської еміграції Пушкін був кумиром, тому численні виступи на Днях російської культури, статті в

емігрантських виданнях І. Буніна, І. Шмельова, О. Ремізова, М. Алданова стали предметом дослідження науковців. Загальні питання вивчення Пушкіна як символу російського зарубіжжя висвітлювали Л. Березова [1], І. Мітіко [4]. Публіцистичну пушкініану досліджував В. Туманов [2]. Тему Пушкіна у творчості Буніна вивчали О. Атаманова, М. Білик, О. Жильцова, рецепцію й рефлексію у творах А. Ремізова – Н. Блищ, життя пушкінських рядків у творчості І. Шмельова – Я. Дзига. Пушкінські мотиви у творах І. Лукаша вивчала Л. Спроге. Однак, незважаючи на певну кількість досліджень, майже невивченою залишається пушкініана малих жанрів у творах М. Осоргіна, Саші Чорного, Дона-Амінадо та інших, у чому й полягає актуальність нашої розвідки.

Мета статті – дослідити художню пушкініану в малих прозових жанрах письменників-емігрантів першої хвилі. Із цією метою необхідно окреслити жанрову палітру їх творів та виявити художньо-стильові особливості.

Виклад основного матеріалу. Твори відомих і маловідомих письменників-емігрантів, які зверталися до Пушкіна та «плодів його існування» (В. Набоков), різні як за жанровими ознаками, так і за тематичним наповненням. Спробуємо об'єднати малу художню прозу – оповідання, фейлетони, есе, нариси – у кілька груп. Кожна з них по-своєму є відбитком міфологізації Пушкіна.

У фантастичних та історичних оповіданнях першої групи авторам було важливо «оживити» Пушкіна – саме з таких позицій виступала діаспора (див. книгу П. Мілюкова «Живий Пушкін»). Тому й письменники подають образ самого поета і його двійника, щоб певною мірою призупинити процес міфологізації поета. Його показують як творчу людину, яскраву і неповторну особистість.

Саша Чорний у сатирично-фантастичному оповіданні «Пушкін у Парижі» знайомить з емігрантським середовищем напередодні Дня російської культури і показує різні групи, течії та партії. Використовуючи прийом візуалізації, автор «поселив» відомого поета у паризькому готелі. Гоголівський мотив із «Ревізора» допомагає письменникові викрити різні типи «ходоків». Один пропонує «почесне головування» і залишає Пушкіну завчасно підготовану промову для вітання їхнього об'єднання. Другий відвідувач, представник «найпотужнішої зарубіжної організації», нагадує, що Пушкін був їх предтечею, тому сподівається, що в день свята він буде лише з ними, і вручає йому аванс. З'являється до поета й а-ля Ноздрьов, і крайні праві, і празькі есери. Була ще ціла купа телеграм і листів із проханнями надіслати статті, вірші до різних видань, переробити «Капітанську доньку» в комерційний сценарій. Відповіддю усім прохачам і редакторам стало несподіване зникнення поета з готелю на зразок Ісаака Бікерстафа із твору В. Ірвінга. Така літературна аналогія не випадкова, адже відомо, що Пушкін ви-

користувався його твори як основу для власних («Історія села Горюхіна», «Легенда про арабського астролога»). Але якщо герой американського твору залишив у готелі мішки зі списаними аркушами паперу – майбутньої «Історії Нью-Йорка», то залишена Пушкіним старовинна золота монета є не лише платою за перебування у готелі, а й своєрідним символом – відповіддю усій російській еміграції про закінчення золотого віку [5].

Реальні історії використовує М. Осоргін. Оповідання «Кишинівський випадок» написане за архівними документами й дає уявлення про перебування Пушкіна у засланні. Головне, на що звертає увагу автор, – це показати вибуховий невгамовний характер поета, його дзвінкий сміх. Поет перебуває під арештом: «Лежати набридло, писати вірші не те щоб набридло, а якось не пишеться». Але минає деякий час, і ось він уже сидить «<...> серед купи списаного паперу: «Режь меня! Жги меня!»; «Папірців навколо поета валяється достатньо». Вірний слуга Микита охороняє спокій свого пана: «<...> Вже якщо вони пишуть, краще не лізь: порвуть усі свої папірці й запустять у пику». Натомість Пушкін, почувши голоси, «регоче і відкидає папір: «Микито, впусти!». Схвилюваного товариша Пушкін зустрічає, катаючись від сміху по дивану і тримаючись за живіт, заражаючи своїм сміхом усіх присутніх [6].

В іншому оповіданні М. Осоргіна, «Людина, схожа на Пушкіна», використано мотив схожості Олександра Терентійовича Телятина з поетом. Письменникові було важливо показати не лише зовнішню схожість, а й внутрішні якості – простоту, самотність. Крім того, наголосити, що він, як і поет, «людина особливої долі, ніби відмічена роком» [7]. Двійник Пушкіна – «не фігляр, не актор» – відчував свою причетність до великого поета, тому ніс свою долю «покірно, гідно і цілком скромно». Щодня Телятин приходив до пам'ятника Пушкіну і близько години сидів на лавці, «злегка схиливши голову». І вважав це необхідним, ніби знак долі – бути схожим на Пушкіна і сидіти на Тверському бульварі напроти пам'ятника. Цікаву деталь наводить М. Осоргін, якому нібито вдалося побачити Пушкіна немолодим, старим і нещасним – саме такий вигляд мав його герой через п'ятнадцять років, у часи «революції, руїни і московського голоду» [7]. А ще завдяки втручання свого товариша у текст вірша «Пам'ятник» – замість «<...> прелестью стихов я был полезен» автор побачив інший напис: «И долго буду тем любезен я народу <...>». І це стало ще одним підтвердженням народності поета [7].

Кожен з авторів подає портрет Пушкіна, причому в різні роки його життя. Саша Чорний змалював загальновідому зовнішність поета: «<...> Ясні пильні очі, тугі завитки волосся навколо крутого широкого лоба, круглі капітанські бакенбарди» [5]. М. Осоргін показав Пушкіна у молоді роки на засланні: «<...> Смугла молода людина з наголо бритою головою» [6] і у старості, яким би він міг бути: «<...> зіштовхнувся з людиною дивного вигляду, товстогубим, з напівсивими рідкими кучерявими баками, у легкій, що визеленіла, крилатці» [7].

Твори другої групи – оповідання і нариси Нік. Гієвського та Івана Лукаша, у яких головну роль відіграють прототипи пушкінських героїв і особисті речі поета. Нік. Гієвський – це псевдонім Миколи Сергієвського (1875–1955 рр.), романіста, видавця, мемуариста, автора малої прози. Після Лютневої революції 1917 р. він у складі державної делегації відправився до США, де й залишився. Його твори друкувалися, зокрема, у нью-йоркському літературно-художньому журналі «Новоселье». Серед них і оповідання «Навіщо Пушкін їздив до Покрови ...». Образ

головної героїні Катерини Буткевич-Стройновської, що вразив колись Пушкіна, є предметом захоплення й самого автора. Він милується юною дівчинкою, потім молодою жінкою, яка стає втіленням жіночої вроди й гармонії. Розповідаючи про її життя, Нік. Гієвський наводить безліч пушкінських цитат, що підтверджують близькість його героїні до графині з віршованої повісті «Будиночок у Коломні» – туди приїздив поет подивитися на її красу й чарівність, а ще більше вона нагадує Тетяну з «Свгенія Онсгіна». Таким чином, Нік. Гієвський долучається до літературознавчої полеміки пушкіністів і підсумовує: «<...> Точно нічого довести не можна. Але з огляду на все розказане вище, можна з великою вірогідністю припустити, що основним прототипом Тані Ларіної була саме Катруся Буткевич-Стройновська – така вражаюча схожість їхнього життя й так випукло зобразив поет образ графині в «Будиночку в Коломні» [8, с. 42]. Самого Пушкіна автор показує ніби завуальовано, через сприйняття 16-річною Катериною: «На героя особливо не схожий: смуглявий молодий чоловік, живий, як в'юн, із приплюснутим плоским носом і великими губами. А як вірші пише! Вона ними зачитується» [8, с. 31]. У цьому історичному оповіданні, як визначає жанр сам автор, поєднані як автобіографічні відомості (історія, пов'язана з родом Нік. Гієвського), так і елементи наукової розвідки.

Творчість ще одного невідомого автора, Івана Лукаша (1892–1940 рр.), високо цінували В. Набоков, І. Шмельов, Б. Зайцев і називали «<...> одним з обдарованих письменників нашої зарубіжної літератури» (П. Голєнішев-Курузов). Серед великої художньої спадщини І. Лукаша виділяються твори пушкінської тематики: «Заповітний перстень», «Треуголка Пушкіна». Автор подає власну версію пригод пушкінського головного убору. Поет, на думку письменника, все життя зберігав свою лицейську треуголку. А коли загинув, то вона виявилася в руках камердинера, який намагався продати цю дорогоцінну річ. Ходив слуга із трактиру в трактир до вечора, але так і не продав, бо «<...> гріш їй ціна: міллю проточена». Нарис І. Лукаша «Заповітний перстень», ймовірно, є полемікою із «Залізним перснем Пушкіна» М. Арцибашева, написаним ще у 1911 р., у якого основним лейтмотивом була російська рабська покірливість («Кому кланятися?»), що йшла, на думку автора, від монголо-татар. Письменники, як вважав М. Арцибашев, звикли мати «власителів дум», без яких нібито не можуть обійтися. Він саркастично заявляв: «Облиште, панове, цей нещасний перстень Пушкіна, <...> він зовсім і не перстень Пушкіна, а просто заіржавіле кільце того рабського ланцюга, якого ми ніяк не можемо скинути зі своєї шиї» [9, с. 57–58]. На іншу особливість персня Пушкіна звернув увагу І. Лукаш. Він розповів про велике кохання усього життя поета – графиню Воронцову – і довів, що той заповітний талісман – це «<...> невиразний звук нерозгаданого кохання поета, уривок його невідомого роману». Письменник задає риторичне питання: «Що дійшло до нас: малюнки пером, суворі й сумні профілі жіночих голівок у робочих зошитах Пушкіна, небагато нотаток, дві-три помітки, старовинні портрети і ось перстень <...>» [10]. Міркуючи про подальшу його долю, І. Лукаш проводить аналогію з нещасливими життєвими долями В. Жуковського й І. Тургенева, тобто тих, хто після нього володів цим талісманом. Наприкінці нарису І. Лукаш згадує «героїню незнайденого кохання поета Єлизавету Воронцову», того постарілого «Ангела Ніжного», яка «<...> служила якусь безперервну тиху літургію до самої могили», а ще – читала щоденно твори Пушкіна. А коли втра-

тила зір – просила читати їх у голос. А потім зник і перстень [10]. Письменник, як бачимо, тримає інтригу навколо Пушкіна і його імені завдяки загадковості, навіть містичності його речей, які можуть належати лише самому поетові.

Сюжетну основу наступної групи, до якої належать есе В. Набокова і фейлетон Дона-Амінадо, становлять пушкінські твори, зміст яких знаходить нову інтерпретацію у післяжовтневу добу. Есе «Пушкін, або Правда і правдоподібність» В. Набокова містить велику кількість думок, які гуртуються навколо великого поета і складають невід'ємну частину життя письменника. Це стосується і пушкінських віршів, що друкувалися на зворотних листках календаря, і власних перекладів пушкінських текстів, і недбалих «<...> злочинним чином спотворень пушкінського тексту» з боку музичних творів. Ставлення В. Набокова до Пушкіна дещо міфологізоване: «Схиляючись перед блиском його чернеток, ми прагнемо по них розпізнати кожен етап розпалу його натхнення, котрим створювався шедевр», «А яка наснага для мрії росіянина проникнути у світ Пушкіна!» [11].

Ніби підхоплюючи думку В. Набокова, але раніше на десяток років, вклинюється у пролог поеми «Руслан і Людмила» Дон-Амінадо. Його фейлетон «У лукомор'я дуб зелений» створений на зразок доповіді перед численною пролетарською аудиторією. У творі відчувається риторика більшовицьких вождів. У чотирьох рядках прологу Дон-Амінадо зміг сатирично показати всі більшовицькі недоречності. Через цензурні «нарости» автор угледів замість лукомор'я «Балтійську морську базу», на місці буржуазного міцного дуба «виростив» бідняцький «червоно-пролетарський ясень». А золотий ланцюг замінив на сталевий, а до того ще й розгледів експлуатацію праці у словах «і вдень, і вночі». Кота взагалі викинув із твору [12, с. 394–395]. Нарешті вийшов такий текст:

У Балтморбази ясень красный,
Стальная цепь лежит на нем.
Восьмичасовой труд прекрасный,
А, кстати, кошка ни при чем [12, с. 396].

Дон-Амінадо показав, як радянська влада по-споживацькому використовує творчість класика.

Остання група творів є найбільшою. А. Аверченко, І. Бунін, З. Гіппіус, О. Купрін, Теффі, І. Шмельов та багато інших письменників використовують як цитати з Пушкіна, так і ремінісценції, алюзії на образи пушкінського тексту. Слова Буніна, сказані ним у статті «Думаючи про Пушкіна» («Уся моя молодість пройшла з ним...») [13], можна використати як епіграф до усіх письменників російського зарубіжжя, бо кожен із них у своїх творах так чи інакше доторкнувся до пушкінської творчості.

Висновки. Таким чином, розглянувши пушкініану російського зарубіжжя першої хвилі еміграції, ми звернули увагу на ставлення митців до Пушкіна як головного символу російської культури та Росії. Ми окреслили жанрову палітру творів, виявили їхні художньо-стильові особливості, а також виокремили кілька груп пушкініани малої прози. Письменники вступали в активний творчий діалог із класиком. Кожен з авторів шукав свого Пушкіна, намагаючись доторкнутися до таємниць пушкінського світу. Подальші дослідження малої прози, сподіваємося, допоможуть відкрити нові грані в пушкініані діаспори.

Література:

1. Березовая Л. Культурная миссия пореволюционной эмиграции как наследие Серебряного века / Л. Березовая // Новый исторический вестник. – 2001. – № 5. – С. 1–33.
2. Туманов Д. Конструирование социального образа в контексте публицистической пушкинианы русского зарубежья / Д. Туманов // Ученые записки Казанского государственного университета. – 2009. – Т. 151. – Кн. 5. – Ч. 2. – С. 162–174.
3. Блищ Н. А. М. Ремизов и русская литература XIX – XX вв.: рецепция, рефлексия, авторефлексия / Н. Блищ. – Минск: БГУ, 2013. – 191 с.
4. Митико И. Пушкин – духовная опора российской диаспоры в Харбине / И. Митико // Известия Восточного института. – 2004. – № 8. – С. 147–154.
5. Черный Саша. Пушкин в Париже / Саша Черный [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cherny-sasha.lit-info.ru/cherny-sasha/satira-v-proze/pushkin-v-parizhe.htm>.
6. Осоргин М. Кишиневский случай (рассказ по архивным документам) / М. Осоргин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=241582&p=74>.
7. Осоргин М. Человек, похожий на Пушкина / М. Осоргин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://az.lib.ru/o/osorgin_m_a/text_0150.shtml.
8. Гиевский Ник. Зачем Пушкин ездил к Покрову... / Ник. Гиевский // Новоселье. – 1943. – № 4–5. – С. 27–44.
9. Арцыбашев М. Железное кольцо Пушкина / М. Арцыбашев //
10. Записки писателя (1907–1927). Дьявол. – М.: НПК «Интелвак», 2006. – С. 54–59.
11. Лукаш И. Заветный перстень / И. Лукаш [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://az.lib.ru/o/oredezhi/text_0080.shtml.
12. Набоков В. Пушкин, или Правда и правдолюбие / В. Набоков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/NAVOKOW/Pushkin.txt>.
13. Дон-Аминадо. Наша маленькая жизнь: Стихотворения. Политический памфлет. Проза. Воспоминания / Дон-Аминадо. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 394–396.
14. Бунин И. Дума о Пушкине / И. Бунин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bunin.niv.ru/bunin/public/dumaya-o-pushkine.htm>.

Жиленко И. Р. Пушкин в произведениях малой прозы русских писателей-эмигрантов первой волны

Аннотация. В статье обоснована важность творчества А. Пушкина в сложное время пребывания писателей за пределами родины и его влияние на представителей диаспоры. Определена жанровая палитра произведений, художественные особенности, а также выделены несколько групп пушкинианы малой прозы. Обращено внимание на малоизвестные имена писателей, в произведениях которых главное место занимает пушкинское слово.

Ключевые слова: пушкиниана, малая проза, мифологизация, эмиграция, цитата, образ.

Zhylenko I. Pushkin in the works of short fiction of Russian emigrant-writers of the first wave

Summary. The present article affirms the importance of the creative work of A. Pushkin for the emigrant-writers as well as the impact on the writers of the diaspora. The article outlines the genre palette of works, their artistic features are being defined; several groups of short fiction of Pushkiniana are being distinguished. Particular attention is drawn to little-known writers, in whose works the influence of Pushkin represents a significant part.

Key words: Pushkiniana, small prose, mythology, immigration, quotation, image.